

Renata Pęciak*

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

INTERPRETACJA FORDYZMU I POSTFORDYZMU W TEORII REGULACJI

STRESZCZENIE

Teoria regulacji, która rozwija się w ramach francuskiej ekonomii heterodoksyjnej, bada przyczyny kryzysów w gospodarce kapitalistycznej. Jednym z konceptów bazowych podejścia regulacyjnego jest fordyzm, którego specyficzne cechy stanowiły podstawę dynamicznego wzrostu powojennego. Zdaniem regulacjonistów, w samym fordyzmie tkwiły elementy, które w latach 70. XX wieku doprowadziły do załamania gospodarczego, a w konsekwencji pojawienia się nowego systemu, nazywanego postfordyzmem. Z punktu widzenia teorii regulacji fordowski i postfordowski model produkcji stanowią tzw. reżim akumulacji. Każdy reżim akumulacji charakteryzuje się specyficznymi formami instytucjonalnymi oraz specyficzną ich hierarchią. Celem artykułu jest analiza, z punktu widzenia teorii regulacji, form instytucjonalnych charakterystycznych dla fordyzmu i postfordyzmu, a także wyjaśnienie przyczyn upadku fordowskiego systemu produkcji.

Słowa kluczowe: fordyzm, postfordyzm, instytucje, podejście regulacyjne, ekonomia heterodoksyjna

* Adres e-mail: renata.peciak@ue.katowice.pl

Wprowadzenie

We współczesnej francuskiej ekonomii heterodoksyjnej teorie, które odwołują się do koncepcji regulacji, a wśród nich szkoła regulacji, przyjmują, że zjawiska ekonomiczne są społecznie i historycznie uwarunkowane, dlatego nie można ich analizować w oderwaniu od rzeczywistości społecznej, uwzględniając jedynie zmienne ekonomiczne. Wszystkie zachodzące zjawiska stanowią wynik interakcji między jednostkami i obowiązującymi w danej przestrzeni historyczno-geograficznej stosunkami społecznymi, które z natury swojej są sprzeczne i konfliktogenne. W interpretacji regulacjonistów w danym okresie dany sposób regulacji¹ sprzyja zmniejszaniu istniejących sprzeczności, pozwalając na reprodukcję stosunków społecznych oraz na względnie stabilne funkcjonowanie akumulacji kapitalistycznej w długim okresie².

Regulacjoniści, wyjaśniając zjawiska społeczno-ekonomiczne, odwołują się do pojęcia reżimu akumulacji, które rozumieją jako zespół prawidłowości wyznaczający relatywnie spójną progresję akumulacji kapitału bądź jako sposób, w jaki jest zorganizowana akumulacja kapitału w danym okresie³.

Wpływy instytucjonalizmu pozwoliły na uzupełnianie analizy regulacjonistów o formy instytucjonalne. Regulacjoniści wyróżniają pięć form instytucjonalnych:

- formę związaną z pieniądzem i systemem monetarnym;
- formę związaną z konkurencją, która determinuje relacje konkurencji bądź kooperacji w przedsiębiorstwach, kształtowanie cen itd.;
- formę stosunków płacowych;
- formę państwa, która odzwierciedla sposoby interwencji państwa i zespół zinstytucjonalizowanych porozumień między grupami społecznymi;
- formę związaną z reżimem międzynarodowy regulującą m.in. sposób przystąpienia gospodarki narodowej do systemu międzynarodowego⁴.

¹ Sposób regulacji według regulacjonistów może być rozumiany jako zespół procedur oraz zachowań indywidualnych i zbiorowych, który zapewnia odtwarzanie stosunków społecznych dzięki historycznie zdeterminowanym formom instytucjonalnym.

² B. Théret, *La place de l'Etat dans les théories de la régulation: revue critique et repositionnement à la lumière de l'histoire*, „Régulation&Recherches” 1998, nr 1, s. 2–3.

³ R. Boyer, *Théorie de la régulation, une analyse critique*, La Découverte, Paris 1986, s. 46.

⁴ Więcej na temat programu badawczego francuskiej szkoły regulacji zob. R. Pęciak, *Regulacje i kryzysy w świetle francuskiej szkoły regulacji*, w: I. Bludnik, M. Ratajczak, J. Wallusch (red.),

Każdy reżim akumulacji charakteryzuje się specyficznymi formami instytucjonalnymi oraz specyficzną hierarchią tych form⁵.

Reżimem akumulacji, który stanowi koncepcję bazową podejścia regulacyjnego, jest fordyzm. Fordowski system ekonomiczny i społeczny zdominował przemysł od lat 20. do lat 70. XX wieku. Regulacjoniści przyjmują, że w połowie lat 70. XX wieku nastąpiło przejście do nowej fazy rozwoju systemu kapitalistycznego nazywanej postfordyzmem bądź erą postindustrialną czy piątą falą Kondratieva⁶. Nowy postfordowski model stosunków ekonomicznych i społecznych jest związany z silnie zintegrowaną gospodarką światową, nowymi zjawiskami w globalnej przestrzeni ekonomicznej, jak również politycznej, zwłaszcza z dynamicznym procesem umiędzynarodowienia, w tym z globalizacją finansową. Te nowe zjawiska określiły według regulacjonistów nową hierarchię instytucjonalną.

Regulacjoniści dokonują analizy fordyzmu i postfordyzmu, przyjmując za punkt wyjścia podstawowe formy instytucjonalne, które pozwalają dokonać charakterystyki reżimu akumulacji, a także wskazać najważniejsze przyczyny kryzysów tkwiące w samym systemie. Można przyjąć, że o ile w przypadku fordyzmu hierarchia form instytucjonalnych jest stosunkowo łatwa do scharakteryzowania, o tyle w przypadku obecnego reżimu wzrostu hierarchia ta nie jest jednoznacznie określona. Celem artykułu jest wykazanie, z punktu widzenia podejścia regulacyjnego, form instytucjonalnych charakterystycznych dla fordyzmu i postfordyzmu. Celem szczegółowym opracowania jest wyjaśnienie przyczyn upadku fordowskiego systemu produkcji, który był *spiritus movens* dynamicznego powojennego wzrostu gospodarczego w krajach wysokorozwiniętych.

1. Fordowski system produkcji jako model wzrostu kumulatywnego

Fordyzm stanowił specyficzną formę organizacyjną i technologiczną związaną z narodzinami przemysłu samochodowego na początku XX wieku. Metody produkcji wprowadzone w latach 1913–1914 przez Henry’ego Forda w fabryce Highland

Ekonomia. Teoria, historia, praktyka, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2013, s. 20–35.

⁵ R. Boyer, *Théorie de la régulation...*, s. 8.

⁶ A. Amin, *Post-fordism: models, fantasies and phantoms of transition*, w: A. Amin (red.), *Post-fordism. A reader*, Blackwell, Oxford 1994, s. 1–3.

Park pod Detroit opierały się na wykorzystaniu taśmy produkcyjnej, która *de facto* zrewolucjonizowała proces produkcyjny. Ford stworzył potężny system, który generował szybki wzrost produkcji. Wzrost ten był możliwy dzięki sprzyjającym warunkom związanym z niskim nasyceniem rynków.

Model fordyzmu w wersji pierwotnej, nazywanej przez regulacjonistów wersją kanoniczną, rozwijał się w Stanach Zjednoczonych bezpośrednio po II wojnie światowej. Model ten znacząco ewoluował, a wersje późniejsze, które nie wpisywały się w model kanoniczny, były w różnym stopniu modyfikowane, w zależności od uwarunkowań instytucjonalnych poszczególnych gospodarek. Cechy narodowe fordyzmu pozwoliły regulacjonistom przyjąć koncepcję różnorodności kapitalizmów⁷.

Zdaniem regulacjonistów, fordowski system produkcji miał bezpośredni wpływ na największy kryzys w historii gospodarczej świata w 1929 roku. System organizacyjny i technologiczny zagwarantował dynamiczny wzrost produktywności w przemyśle, a także wzrost produktywności pracy indywidualnego pracownika. Fordowski system pozwolił na masowe zatrudnienia kosztem niższych kwalifikacji i niższych kompetencji, chociaż w pierwszej fazie kształtowania systemu osłabił siłę istniejących wcześniej związków zawodowych, zmniejszając możliwości negocjacyjne syndykalistów⁸. Kryzys stał się jednak dowodem sprzeczności istniejących wewnątrz fordowskiego modelu, wpływając od lat 30. XX wieku na zasadnicze zmiany w systemie kapitalistycznym.

Keynesowski interwencjonizm na gruncie teoretycznym i polityka *New Deal* realizowana przez administrację Franklina D. Roosevelta wprowadziły państwo jako ważnego gracza w układzie społeczno-gospodarczym. To pierwsza, bardzo istotna, modyfikacja fordyzmu. Rozwiązania *New Deal* ożywiły system fordowski, przywracając szybki wzrost gospodarczy. Działania zewnętrzne państwa mające na celu pobudzenie gospodarki za pośrednictwem wydatków publicznych i zasiłków dla bezrobotnych spowodowały ożywienie popytu, który w konsekwencji pozwolił na wzrost zatrudnienia. Nowoczesne państwo stało się podstawowym regulatorem procesów

⁷ R. Boyer, *Du fordisme canonique à une variété de modes de développement*, w: R. Boyer, Y. Saillard, *Théorie de la régulation. L'état des savoirs*, La Découverte, Paris 1995, s. 370.

⁸ W pierwszych dwóch dekadach XX w. nastąpił głęboki kryzys syndykalizmu, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych, podczas gdy wcześniejsze związki zawodowe dysponowały siłą oddziaływania i kontrolowania pracowników oraz rynku pracy, m.in. dzięki systemowi *closed shop*, czyli zatrudniania jedynie pracowników zrzeszonych w związkach zawodowych. Zob. M. Aglietta, *Crises et régulation du capitalisme. L'expérience des Etats-Unis*, Calmann-Lévy, Paris 1976, s. 161 i n.

społeczno-gospodarczych, obejmując działaniem nie tylko wymiar ekonomicznym, lecz także kohezję społeczną. Państwo *welfare state*, wprowadzając stopniowo system zabezpieczeń społecznych odzwierciedlający model fordowski, regulowało stosunki społeczne. W ramach realizowanej polityki gospodarczej, wśród licznych zadań państwo dokonywało redystrybucji bogactwa w kierunku mniej zamożnych grup społecznych. Redystrybucja będąca gwarancją zwiększenie konsumpcji społecznej obejmowała również system zabezpieczeń społecznych. Ukształtowane w ten sposób stosunki społeczne mogły być regulowane i kontrolowane przez ustawodawcę, co pozwalało na unikanie konfliktów wewnętrznych⁹. Istotną rolę w zakresie kształtowania się stosunków społecznych odgrywała polityka negocjacji. W drugiej i trzeciej dekadzie XX wieku wprowadzono porozumienia zbiorowe, które miały zapewnić stabilność struktury organizacyjnej¹⁰. Z punktu widzenia społecznego właśnie państwo opiekuńcze miało ograniczać zakłócenia w systemie. Pomimo sztywności warunków fordowskich¹¹ system funkcjonował, rynek absorbował wysoką produkcję przemysłową, a rynek pracy akceptował warunki narzucone przez system fordowski.

W okresie powojennym do lat 60. XX wieku fordowski system produkcji zeterminował system ekonomiczny krajów uprzemysłowionych, w tym Stanów Zjednoczonych, krajów Europy Zachodniej oraz Japonii. Rozszerzenie fordyzmu spowodowało, że był on identyfikowany z systemem produkcyjnym krajów rozwiniętych¹².

2. Poziomy analizy fordyzmu w podejściu regulacyjnym

Regulacjoniści odnoszą koncepcję fordyzmu do czterech poziomów¹³.

W pierwszym wymiarze fordyzm stanowi kapitalistyczny proces pracy rozumiany jako system produkcji lub sposób organizacji procesu produkcyjnego pracy,

⁹ M. Aglietta, *Etats-Unis: persévérance dans l'être ou renouveau de la croissance?*, w: R. Boyer (red.), *Capitalisme fin de siècle*, Presses Universitaires de France, Paris 1986, s. 37 i n.

¹⁰ M. Aglietta, *Crises et régulation...*, s. 165 i n.

¹¹ R. Boyer, *L'ère de la mondialisation et de la finance: le point sur quelques recherches régulationnistes*, „L'Année de la régulation” 1999, vol. 3, s. 21.

¹² R. Boyer, *Essor et crise d'une variante étatique du fordisme: le capitalisme français à la croisée des chemins*, CEPREMAP, Paris 1995, s. 9–10.

¹³ B. Jessop, N.-L. Sum, *Beyond the Regulation Approach. Putting Capitalist Economics in their Place*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2006, s. 58 i n.

który bazował na taśmie produkcyjnej. W tym znaczeniu fordyzm oznaczał technologię mechaniczną opartą na silnej specjalizacji, taylorowskim podziale pracy i produkcji masowej z zastosowaniem taśmy montażowej.

W drugim wymiarze fordyzm interpretowany jako reżim akumulacji jest modelem ekonomicznym, który opierał się na produkcji masowej. Rosnące zdolności konsumpcyjne ludności, a wraz z nimi konsumpcja masowa umożliwiły nowe inwestycje, które pozwoliły na obniżenie kosztów, a tym samym cen dóbr konsumpcyjnych i usług, co w konsekwencji pozwoliło na jeszcze większy wzrost konsumpcji. Negocjacje zbiorowe i specyficzne stosunki fordowskie pozwalały regulować interakcje między organizacją a pracownikami. Fordyzm nie jest więc traktowany jedynie jako system fabryczny, ale stanowił specyficzne relacje między produkcją i konsumpcją¹⁴.

W trzecim wymiarze fordyzm jest traktowany jako sposób regulacji i stanowi zespół norm, instytucji, form organizacyjnych, sieci społecznych i wzorców zachowania. W ramach fordowskiego sposobu produkcji podstawową formę instytucjonalną stanowiły stosunki płacowe. Powojenny kompromis między kapitałem i pracą gwarantował dynamiczny wzrost, określając jednocześnie hierarchię instytucjonalną. Popyt był instytucjonalnie zsynchronizowany z rozszerzaniem zdolności produkcyjnych i partycypacją pracowników w podziale zysków produkcyjnych. Fordowski kompromis płacowy wspierany aktywną rolą państwa, wykraczającą poza klasyczne funkcje smithowskie i rozszerzającą system zabezpieczeń socjalnych, pozwalał absorbować rosnącą konsumpcję.

W jeszcze szerszym wymiarze, dla regulacjonistów, fordyzm jest systemem społecznym i politycznym. Specyficzny system polityczny podtrzymywał masową produkcję i konsumpcję. Instytucje publiczne, a szczególnie instytucje kształtujące państwo opiekuńcze, stały się istotnym elementem fordyzmu. Typowe dla państwa opiekuńczego rozwiązania rozszerzyły obszar zabezpieczeń społecznych na takie elementy, jak system zabezpieczeń emerytalnych, system zdrowotny, edukacyjny, mieszkaniowy itd.

¹⁴ M. Aglietta, *Crises et régulation...*, s. 164.

Dla regulejonistów dynamiczny powojenny wzrost jest więc syntezą taylorizmu i fordyzmu w zakresie organizacji i zarządzania, fordyzmu w odniesieniu do stosunków płacowych i keynesizmu w odniesieniu do regulacji makroekonomicznych¹⁵.

3. Kryzys fordowskiego reżimu produkcji

W latach 70. XX wieku historycznie efektywny system fordowski osiągnął swój kres zarówno z punktu widzenia technicznego, organizacyjnego, ekonomicznego, jak i społecznego. Kontekst, w którym rozwijał się fordyzm – rynek z popytem potencjalnym przewyższającym możliwości jego zaspokojenia – pozwalał, bo produkcja przez kolejne dekady wzrastała w sposób dynamiczny. Jednak pod koniec lat 60. ten dynamiczny wzrost uległ stopniowemu zahamowaniu, a w latach 70. załamaniu.

Zdaniem regulejonistów, fundamentalna przyczyna załamania systemu fordowskiego była związana z zahamowaniem wzrostu produktywności pracy pod koniec lat 60. XX wieku¹⁶. Zmiany otoczenia wewnętrznego wynikające ze stopniowego nasycenia rynków, problemów w zakresie absorpcji produkcji czy zjawiska fluktuacji popytu stanowiły jedno z wyjaśnień zahamowania produktywności, zwłaszcza produktywności pracy.

Został podważony fundament systemu oparty na specyficznych fordowskich formach instytucjonalnych, w ramach których szczególną rolę odgrywały stosunki płacowe, a także gwarancja partycypacji pracowników w zyskach produkcyjnych. Rozwój syndykalizmu, ponadto kształtowanie się silnego i niezależnego ruchu związkowego uwarunkowane koncentracją pracowników i sztywnością systemu fordowskiego w fabrykach stały się przyczyną presji społecznej i ruchów związkowych¹⁷. Brak akceptacji warunków pracy przez pracowników, odrzucenie modelu pracy charakterystycznego dla fordyzmu i taylorizmu, a także sprzeciw wobec alienacji pracownika, którego zadania sprowadzały się wykonywania prostych czynno-

¹⁵ B. Coriat, *La théorie de la régulation. Origines, spécificités et perspectives*, „Multitudes”, septembre 1994, plik pdf, [http://multitudes.samizdat.net/La théorie de la régulation. Origines, spécificités et perspectives](http://multitudes.samizdat.net/La%20th%C3%A9orie%20de%20la%20r%C3%A9gulation.%20Origines,%20sp%C3%A9cificit%C3%A9s%20et%20perspectives) (dostęp 23.03.2014).

¹⁶ M. Aglietta, *Etats-Unis: persévérance...*, s. 48 i n.

¹⁷ M. Jullard, *Régime d'accumulation*, w: R. Boyer, Y. Saillard, *Théorie de la régulation...*, s. 230.

ści, doprowadziły do erozji systemu. Układy społeczne, które regulowały funkcjonowanie systemu, stopniowo zastępowano rozwiązaniami neoliberalnymi. Również w zakresie polityki gospodarczej pojawiły się rozwiązania, które podważyły podstawy państwa opiekuńczego wprowadzane w ramach modelu fordowskiego.

Rewolucja technologiczna spowodowała, że innowacyjne rozwiązania taśmy produkcyjnej stały się przestarzałe. System fordowski stanął przed problemami związanymi z zarządzaniem i kontrolą pracowników, rozwojem i ekspansją rynków, w tym również rynków o zasięgu międzynarodowych, a także przed problemem silnej konkurencji w wymiarze światowym.

Szoki wewnętrzne, jak również zewnętrzne, generowane przez kryzys paliwowy, któremu towarzyszył gwałtowny wzrost cen ropy naftowej na światowych rynkach towarowych, a także przez załamanie międzynarodowego systemu monetarnego z Bretton Woods, podważyły istniejącą dotąd hierarchię form instytucjonalnych gwarantującą dotąd stabilność systemu kapitalistycznego.

4. Postfordowski reżim instytucjonalny

Badania regulacjonistów w obszarze nowego systemu postfordowskiego odnoszą się przede wszystkim do redefinicji hierarchii form instytucjonalnych. Nowe zjawiska w międzynarodowym obszarze społeczno-gospodarczym spowodowały znaczące zmiany w stosunkach płacowych, które determinowały rozszerzenie akumulacji intensywnej typu fordowskiego. Fordowski model produkcji masowej, a także standaryzacja produkcji faworyzowały homogeniczne stosunki płacowe. Zmiana paradygmatu produkcyjnego związanego z pogłębiającą się konkurencją, w tym konkurencją jakościową i innowacyjną, prowadziła do silnego zróżnicowania płac i warunków pracy¹⁸.

W zglobalizowanym świecie dynamiczny rozwój systemu produkcyjnego, rozpowszechnienie sektora ICT i automatyzacja uelastyczyły proces produkcji. Nowe zjawiska wymusiły wprowadzenie szybszych metod i odejście od długookresowego planowania produkcji. Komunikacja za pośrednictwem technologii informatycznych umożliwiła fragmentację produkcji, podwykonawstwo, offshoring i outsourcing. Fordowska centralizacja procesu produkcji została zastąpiona przez produkcję zewnętrzną, zewnętrznych dostawców i system podwykonawstwa. Spadek kosztów

¹⁸ R. Boyer, *L'ère de la mondialisation...*, s. 35.

transportu, eksternalizacja procesu produkcji i system podwykonawstwa pozwoliły zmniejszyć liczbę pracowników wewnątrz przedsiębiorstwa.

Nowy model wprowadził fleksybilne formy na rynku pracy, generując spadek zatrudnienia, a jednocześnie rozszerzenie gospodarki nieformalnej. Fleksybilność organizacyjna oraz technologia postfordowska spowodowały trudności związków zawodowych w ochronie praw pracowników, zwłaszcza w wymiarze światowym. Jednocześnie spadła liczba miejsc pracy podlegających negocjacom zbiorowym, a fleksybilny system zatrudniania ograniczył, a niekiedy wykluczył, negocjacje pracownicze. Modyfikacje w systemie zarządzania produkcją spowodowały, że obecne planowanie ma charakter natychmiastowy, a nie długoterminowy, dlatego porozumienia i układy są postrzegane jako zagrażające wolności i konkurencyjności firmy na rynku globalnym.

Procesy deregulacji i umiędzynarodowienia wpłynęły nie tylko na liberalizację przepływów kapitałowych, zmiany w zakresie zarządzania, fragmentację pracy czy ograniczenia znaczenia związków zawodowych, lecz także zmniejszyły zdolność państwa narodowego do prowadzenia skutecznej polityki państwa opiekuńczego, a w konsekwencji do realizowania kohezji społecznej. W fordyzmie przestrzeń ekonomiczna była zasadniczo ograniczona do gospodarki narodowej, co pozwalało na skuteczną politykę wspierania systemu ochrony socjalnej, podczas gdy w postfordyzmie przestrzeń ekonomiczna wychodzi poza granice polityczne. System oparty na postfordyzmie, wspierany przez proces globalizacji, prowadzi do silnego zróżnicowania społecznego i dochodowego. Według regulacjonistów intensywny reżim fordowski został zastąpiony systemem akumulacji ekstensywnej, z nadal silną masową konsumpcją, lecz mocno zróżnicowaną z powodu polaryzacji dochodów¹⁹. Ten reżim instytucjonalny nie tworzy warunków dla integracji społecznej i zmniejszania zróżnicowania społecznego.

Regulacjoniści są zgodni co do modyfikacji hierarchii instytucjonalnej od lat 70. XX wieku, chociaż nie ma wśród nich jednomyślności co do struktury tej hierarchii. Nadrzędność jednej formy instytucjonalnej implikuje jej wpływ na kształtowanie się pozostałych form. Zdaniem niektórych regulacjonistów, zmiany instytucjonalne, jakie dokonały się w latach 80. i 90., pozwoliły przypisać formie, jaką jest konkuren-

¹⁹ M. Jullard, *Régime d'accumulation...*, s. 231.

cja, szczególną rolę w kształtowaniu tej hierarchii²⁰. Konkurencja, a także proces jej pogłębiania się, w wymiarze mikroekonomicznym, makroekonomicznym, międzynarodowym i światowym pozwala zaobserwować logikę instytucjonalną narzucaną innym formom. Konkurencja wymusza zmiany w relacjach między producentami i konsumentami, w tym w zakresie stosunków płacowych. Modyfikacji ulega forma instytucjonalna – państwo, które zasadniczo nadal pozostaje interwencyjne, ale konkurencyjność międzynarodowa wyznacza nowe obszary interwencji, ze szczególną troską związaną z poprawą pozycji konkurencyjnej gospodarki. Silnej ewolucji ulegają również formy instytucjonalne związane z pieniądzem i system monetarnym, a także z systemem międzynarodowym²¹.

W ostatniej dekadzie, zwłaszcza od kryzysu na amerykańskim rynku kredytowym *subprime*, regulacjoniści przychylają się jednak do tezy, że nadrzędną formą instytucjonalną jest pieniądz i system pieniężny. Rynek finansowy diametralnie zmienił hierarchię instytucjonalną, dominując pozostałe formy instytucjonalne. Liczne innowacje finansowe, otwarcie gospodarek i liberalizacja związana z międzynarodowym przepływem kapitału stanowią podstawę reżimu wzrostu opartego na finansjeryzacji²². Regulacjoniści podkreślają jednak, że pomimo rosnącego znaczenia sektora finansowego oraz silnych tendencji umiędzynarodowienia systemu finansowego, specyfika i instytucjonalne konfiguracje narodowe poszczególnych gospodarek sprawiają, że nie można stworzyć modelowego reżimu akumulacji finansowej identycznego dla wszystkich gospodarek. System finansowy i globalizacja finansowa nie narzuciły jednego modelu kapitalizmu.

Podsumowanie

Fordowski reżim instytucjonalny spoczywał na wykorzystaniu specyficznych metod produkcji, pieniądzu kredytowym, ale kontrolowanym, ograniczonej, a w za-

²⁰ P. Petit, *Formes structurelles et régimes de croissance de l'après-fordism*, „L'Année de la régulation” 1998, vol. 2, s. 180 i n.

²¹ Tamże, s.183.

²² R. Boyer, *Feu le régime d'accumulation tiré par la finance*, „Revue de la régulation” Spring 2009, nr 5, dostępny na stronie, <http://regulation.revues.org/7367> (dostęp 25.03.2014); R. Boyer, *L'ère de la mondialisation...*, s. 50.

sadzie monopolistycznej konkurencji oraz silnie interwencyjnym państwie²³. Rolę determinująca dla rozszerzania akumulacji intensywnej odgrywały stosunki płacowe i pracownicze, które stanowiły połączenie z jednej strony specyficznej organizacji pracy opartej na taylorowskim systemie podziału pracy regulowanym przez mocno zhierarchizowane procedury, a z drugiej strony na reżimie akumulacji, który zapewniał partycypację pracowników w redystrybucji zysków produkcyjnych, co z kolei gwarantowało wzrost efektywnego popytu. Nie bez znaczenia pozostaje wpływ modelu fordowskiego na kryzys gospodarczy z 1929 roku, a tym samym kryzys fordyzmu, choć trzeba będzie poczekać pół wieku, aby zobaczyć jego upadek. Interwencjonizm Keynesa i polityka *New Deal* Roosvelta wpłynęły na zmiany społeczne, ekonomiczne i polityczne. System ustawodawstwa socjalnego, umów zbiorowych i warunki państwa opiekuńczego gwarantowały redystrybucję dochodu.

Pod koniec lat 60. XX wieku, ale zwłaszcza w latach 70. i 80., nastąpiło przejście do nowego systemu gospodarowania kapitalistycznego, opartego na nowej hierarchii form instytucjonalnych. Silny proces umiędzynarodowienia, wzrost konkurencji i rewolucja technologiczno-informatyczna nadały nowy wymiar stosunkom społecznym, w tym syndykalnym, jak również politycznym i gospodarczym.

W modelu postfordowskim pogłębianie konkurencji przez redukcję kosztów, liczby zatrudnionych oraz większą elastyczność systemu organizacyjnego i zatrudniania stawiają w pozycji podporządkowanej nadrzędną instytucję systemu fordowskiego – stosunki płacowe. Przeobrażenia w przestrzeni społeczno-ekonomicznej w wymiarze globalnym zdeterminowały ukształtowanie się nowej hierarchii instytucjonalnej, w której nadrzędna staje się forma konkurencji, ale przede wszystkim forma związana z pieniądzem i systemem monetarnym.

Regulacjoniści przyznają jednak, że o ile skonstruowanie hierarchii instytucjonalnej *post factum*, jak w przypadku fordyzmu, jest możliwe, o tyle określenie hierarchii współczesnych form, w warunkach niepewności, a także dynamicznych i rzeczywistych przemian, nie jest już oczywiste.

²³ R. Boyer, *L'ère de la mondialisation...*, 21.

Literatura

- Aglietta M., *Crises et régulation du capitalisme. L'expérience des Etats-Unis*, Calmann-Lévy, Paris 1976.
- Amin A. (red.), *Post-fordism. A reader*, Blackwell, Oxford 1994.
- Bludnik I., Ratajczak M., Wallusch J. (red.) *Ekonomia. Teoria, historia, praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2013.
- Boyer R. (red.), *Capitalisme fin de siècle*, Presses Universitaires de France, Paris 1986.
- Boyer R., *Théorie de la régulation, une analyse critique*, La Découverte, Paris 1986.
- Boyer R., *Du fordisme canonique à une variété de modes de développement*, w: R. Boyer, Y. Saillard, *Théorie de la régulation. L'état des savoirs*, La Découverte, Paris 1995.
- Boyer R., *Essor et crise d'une variante étatique du fordisme: le capitalisme français à la croisée des chemins*, CEPREMAP, Paris 1995.
- Boyer R., *L'ère de la mondialisation et de la finance: le point sur quelques recherches régulationnistes*, „L'Année de la régulation” 1999, vol. 3.
- Boyer R., *Feu le régime d'accumulation tiré par la finance*, „Revue de la régulation” Spring 2009, nr 5, dostępny na stronie, <http://regulation.revues.org/7367>
- Coriat B., *La théorie de la régulation. Origines, spécificités et perspectives*, „Multitudes”, septembre 1994, plik pdf, [http://multitudes.samizdat.net/La théorie de la régulation. Origines, spécificités et perspectives](http://multitudes.samizdat.net/La%20th%C3%A9orie%20de%20la%20r%C3%A9gulation.%20Origines,%20sp%C3%A9cificit%C3%A9s%20et%20perspectives).
- Jessop B., Sum N.-L., *Beyond the Regulation Approach. Putting Capitalist Economics in their Place*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2006.
- Petit P., *Formes structurelles et régimes de croissance de l'après-fordism*, „L'Année de la régulation” 1998, vol. 2.
- Théret B., *La place de l'Etat dans les théories de la régulation: revue critique et repositionnement à la lumière de l'histoire*, „Régulation&Recherches” 1998, nr 1.

INTERPRETATION OF FORDISM AND POST-FORDISM IN THE THEORY OF REGULATION

Abstract

The theory of regulation develops within the framework of French heterodox economics, examines the reasons of crises in capitalist economy. One of the fundamental ideas of regulation approach is fordism, which specific features were the basis of postwar dynamic

economic growth. In the opinion of regulationists, there were elements inside the fordism which led to economic breakdown in 70's and then led to emerge of the new system, called post-fordism. From theory of regulation point of view the model of production created by fordism and post-fordism constituted so-called accumulation regime. Each regime is characterized by specific forms of institutions and their specific hierarchy. The article's goal is the analysis, from the theory of regulation point of view, institutional forms peculiar to fordism and post-fordism, and also the explanation of the reasons of fordism system of production downfall.

Translated by Dominika Bochańczyk-Kupka

Keywords: Fordism, post-Fordism, Institutions, Regulation Approach, Heterodox Economics

JEL Code: B500, B520, B250

